

ἀπὸ τὴν μὴ ἐπιστημονικὴ σκέψη. Κάθε σύνολο ἀποφάσεων μετὰ ἀπὸ τὴν ὑποβολή του σὲ ἱστορικὴ θεραπεία χάνει τὸν ἀρχικὰ καθαρὸ ἀλλὰ καὶ αὐθαίρετο χαρακτήρα ποὺ ἔχει στὴν ἀνθρώπινη συνείδηση, προσπαθώντας νὰ προσαρμοσθῇ στὸ ἱστορικὸ ξετύλιγμα τῶν συνεπειῶν του. Ὁ Lakatos πλησιάζει σ' αὐτὴ τὴν ἀλήθεια περισσότερο ἀπ' ὅσο τοῦ ἐπιτρέπει ἡ ἀντικειμενικὴ συγγένεια μὲ τὸν Porrege. Θὰ μπορούσε ὅμως νὰ εἶχε δεχθῇ ὅτι ἡ διαφοροποίηση τοῦ ρόλου τῶν ἀποφάσεων γίνεται ταυτόχρονα ἀπὸ τὸ ἀναπτυσσόμενο κοινωνικὸ-πολιτικὸ-ψυχολογικὸ σύμπλεγμα καὶ ἀπὸ τὴν παράλληλη διαφοροποίηση ποὺ συμβαίνει στὴν ἀνθρώπινη κατανόηση αὐτῆς τῆς ἀνάπτυξης.

Ἀθῆναι

Α. Κουτουγκος

Κ. Δεσποτόπουλος, *Μελέτηματα Φιλοσοφίας*, Ἀθήνα, Παπαζήσης (ἐπανεκδόση 1978), 215 σελ.

Ὅπως ὑπάρχουν νεοέλληνες, ποὺ ἢ δουλώνονται στὰ λόγια γιὰ νὰ ντύσουν φτωχὰ ἢ ἀνύπαρκτα νοήματα ἢ φοβοῦνται νὰ δουλέψουν τὴ γλώσσα γιὰ νὰ μὴ κατηγορηθοῦν ὡς γλωσσοπλάστες, ὑπάρχουν καὶ νεοέλληνες ποὺ φοβοῦνται μὴ κατηγορηθοῦν —γιὰ τοῦτο προλαβαίνουν καὶ γίνονται κατήγοροι— γιὰ ἔλλειψη ἐπιστημοσύνης, ἂν θίξουν τὰ ὑπαρξιακὰ θέματα, ἀφοῦ ὁ ὑπαρξισμὸς (ποιὸς εἶναι αὐτὸς ὁ ἐνισμός;) δὲν εἶναι τάχα φιλοσοφία. Ὅμως καὶ ἡ ἀπλούστευση εἶναι ἐπιστημονικὰ ἀπαράδεκτη καὶ ἡ ἀλήθεια γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τῶν προβλημάτων τῆς ὑπαρξὴς εἶναι ἀδήριτη.

Ὁ Κ. Δεσποτόπουλος, τολμηρὸς πάντα γιὰ τὴν γνήσιο, εἶναι καὶ στὴ γλώσσα δημιουργικὸς ἐξερευνητὴς καὶ στὴ σύγχρονη ὑπαρξιακὴ σκέψη ἀγωνιστικὸς ἐξηγητὴς. Ἐμπνευστικές του πηγές εἶναι προπάντων οἱ κλασσικοὶ καὶ οἱ φαινομενολόγοι. Ἐκεῖνο πάντως ποὺ τὸν κάνει στοχαστὴ εἶναι ὅτι δὲ μεταφέρει θέσεις μόνο, ἀλλὰ τὶς ἀφομοιώνει, τὶς ἀντιμετωπίζει καὶ τὶς ἀναδημιουργεῖ. Θὰ ἤθελα γιὰ παράδειγμα ν' ἀναφέρω τὴν ἀπάντησή του στὸ πρόβλημα τῆς δουλείας —καὶ ἴσως τὴν ἀπάντηση καὶ στὸν Ἀριστοτέλη— ποὺ ἔχει ἡ ἀπόφανση: *Ἐξω ἀπὸ τὴν κοινωνία δὲν ὑπάρχει δουλεία οὔτε πόλεμος οὔτε ἐγκλήματα, διωγμοὶ* (48). Κατακλείδα τῆς διαπραγμάτευσης εἶναι ἡ ἀντιμετώπιση τῆς Πολιτικῆς ὡς *κυριωτάτης καὶ μάλιστα ἀρχιτεκτονικῆς*, ὅπως τὴ συνέλαβε καὶ ὁ Ἀριστοτέλης, σὲ συνάφεια δηλαδὴ μὲ τὴν Ἠθική.

Τὸ πρῶτο μελέτημα, *Ἡ Φιλοσοφία*, εἶναι Εἰσαγωγὴ τοῦ βιβλίου καὶ ἀποτελεῖ ἀποσαφήνιση καὶ διεύρυνση τοῦ θέματος μὲ πηγές τὸν Πλάτωνα, τὸν Κάντ καὶ τὸν Γιάσπερς. Ἐδῶ σωστὰ παρατηρεῖ ὁ Δεσποτόπουλος ὅτι τὸ ἔργο τῆς Φιλοσοφίας δὲν εἶναι οὔτε *σισύφειο* οὔτε *πηνελόπειο* (15-17). Ἰδιαίτερη ἀξία ἔχει ἡ σύνδεση μὲ τὸν ἄνθρωπο ὡς συνειδητὸ ὄν μὲ τὸ ὁποῖο συντελεῖται ἡ ἐξανθρωπιστικὴ λειτουργία τῆς Φιλοσοφίας. Ἀξιωματικὴ εἶναι ἐπίσης ἡ ἀντιρρητικὴ ἀπέναντι στὸ λογικὸ θετικισμὸ ἀποψη, ποὺ στηρίζεται στὴν εὐρύτητα τῆς ἀποστολῆς τῆς Φιλοσοφίας καὶ

στήν αναγνώριση τῆς συνάφειάς της μὲ τὸν ἄνθρωπο. Ὁ λογικὸς θετικισμὸς περιορίζει τὴ φιλοσοφία σὲ καθήκοντα ὑπηρετικά, μάλιστα καὶ ἀστυνομευτικά, τῶν ἐπιστημῶν, δηλαδή στὴ διασάφηση τῶν ἐννοιῶν τους καὶ στήν ἀνίχνευση τῶν ψευδοπροβλημάτων, καὶ μειώνει τὴν ἐκφραστική της μὲ τὴν ἀξίωση γιὰ τὴ μαθηματοποίηση τῆς γλώσσας της, καὶ ἔτσι ἀποκλείει τὰ πιὸ οὐσιαστικά γιὰ τὸν ἄνθρωπο, σήμερα μάλιστα, προβλήματα. Μεταβάλλει δηλαδή τὴ φιλοσοφία σὲ *ancilla scientiarum* (20).

Ἀναφορικὰ μὲ τοὺς κλάδους τῆς Φιλοσοφίας πρωτότυπη εἶναι ἡ σκέψη ποὺ διερευνᾷ τὶς διπολίες ἄνθρωπος-κόσμος, συνείδηση-ὄν, ἐλευθερία-ἀξία. Ἡ π ρ α ξ ι ο λ ο γ ί α, ποὺ εἶναι κύριο μέλημα τῆς φιλοσοφικῆς συμπεριφορᾶς τοῦ Κ. Δεσποτόπουλου (*Φιλοσοφία τοῦ Πλάτωνος, Ἠθικά Β, Εἰσαγωγικά στὴν Πραξιολογία*, «Φιλοσοφία» 7 [1977] 35-36), τίθεται ὡς κύριο αἶτημα τῆς Φιλοσοφίας σήμερα (24).

Τὴν Εἰσαγωγή ἀκολουθεῖ ἡ Ἀνθρωπολογία, ποὺ περιλαμβάνει τὸ μελέτημα Ὁ Ἄνθρωπος καὶ ὁ κόσμος. Πηγὲς τοῦ μελετήματος εἶναι ὁ Πλάτων, ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ Κάντ. Ἡ Φιλοσοφία καὶ ὁ κόσμος εἶναι μελέτημα προσπελάσιμο ἀπὸ τὸν πρωτοπροσερχόμενο στὴ Φιλοσοφία, καὶ παρουσιάζει ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον γιὰ τὸ μυημένο. Ὁ συγγραφέας ἐπιμένει στήν ἀμφίτροπη σχέση τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὴ Φιλοσοφία, ὡς ἀντικειμένου της καὶ ὡς ἀρχῆς (ὑποκειμένου) της, καὶ στήν ἀμφίτροπη σχέση ἀνθρώπου καὶ κόσμου. Σημαντικὴ εἶναι καὶ ἡ διάκριση: θέσης-στάσης τοῦ ἀνθρώπου στὸν κόσμο. Ἡ θέση τοῦ ἀνθρώπου στὸν κόσμο, ἡ ἐνυπαρξία του... δυνατοποιεῖ τὴν «ἀνθρωπολογία», μιὰ συναιρετικὴ ἐπιστήμη, ποὺ ἔχει ἐνιαῖο θέμα τὸν ἄνθρωπο. Ἡ στάση τοῦ ἀνθρώπου στὸν κόσμο, ἡ αὐτενέργειά του δηλαδή ἀντίκρου σ' αὐτόν, δυνατοποιεῖ καὶ ἀξιώνει τὴν «ἠθική», μιὰ φάση τοῦ πνεύματος, ποὺ ἔχει πρὸ πάντων ἀρχὴ τὸν ἄνθρωπο, σὰν αὐτόνομο ὑποκείμενο μέριμνας.

Ἀκολουθεῖ ἡ μπερξονική, θὰ ἔλεγα, ὡς κλιμακωτὴ σύλληψη, παρουσίαση τοῦ κόσμου στὶς προανθρώπινες καὶ ἀνθρώπινες φάσεις του ἀπὸ τὴ φιλοσοφία. Ἡ ἀριστοτελικὴ ἀποθησαύριση ἰδεῶν μετατρέπεται σὲ εὐγλωττο κείμενο. Τὸ κείμενο αὐτὸ εἶναι ἀπὸ ἄποψη ἐκφραστικοῦ δυναμισμοῦ ἓνα ἄθλημα καὶ ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς ὀργάνωσης τῶν ἰδεῶν μαθηματικὸς ἄθλος. Ἐκπληκτικὴ εἶναι καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ ἐνημέρωση (π.χ. ἀπόψεις Κυβερνητικῆς). Κι ἐδῶ διαπιστώνεται ἡ ἱκανότητα τῆς ἀμφίπλευρης ὁρασης: Ἡ βούληση τοῦ ἀνθρώπου ἀπαρτίζεται καὶ ἀπὸ σκοτεινὴ ὁρμὴ καὶ ἀπὸ φωτερό πνεῦμα (42).

Τὰ ἠθικά μελετήματα ποὺ ἀκολουθοῦν εἶναι στὴ σειρά: Εἰσαγωγικά στὴν Ἠθική, Τὸ ἠθικὸ πρόβλημα καὶ ὁ χρόνος, Βιοσυντηρητικὲς ἀπλῶς πράξεις καὶ αὐτάξιες πληρώσεις τῆς ζωῆς, Ὅροι τοῦ βελτίστου βίου, Ἡ ἐννοια τῆς ἀρετῆς, Ἡ ἐννοια τῆς ἀνδρείας. Στὸ πρῶτο (53-67) ὁ συγγραφέας ἀρνεῖται τὴ θέση τοῦ Lévy Bruhl (*La Morale et la science des mœurs*) καὶ ἐλέγχει τὴν ἀναγωγή τῆς ἠθικῆς σὲ θετικοεπιστημονικὴ ἀπλῶς σύλληψη μιᾶς ὅποιας κοινωνικῆς πραγματικότητας, γιὰτὶ αὐτὸ σημαίνει παραθεώρηση τοῦ δυνατικοδεοντικοῦ εἰσμοῦ τοῦ ἠθικοῦ λογισμοῦ καὶ τῆς ἀπόλυτης ἀρχῆς του (54). Ὁ Δεσποτόπουλος θεωρεῖ τὴν Κοινωνιολογία ἐπιστήμη βοηθητικὴ τῆς Ἠθικῆς. Στὴ γραμμὴ τοῦ Γιάσπερς διαπιστώνει τὸ γνῶρισμα τοῦ ἀνθρώπου νὰ εἶναι μέσα σὲ μιὰ κατάσταση καὶ νὰ τείνη νὰ τὴν ξεπεράσῃ. Στὴ γραμ-

μή του Κάντ, πού όμως συνεχίζει στο σημείο αυτό τον 'Αριστοτέλη, υποστηρίζει την ήθικότητα ως συμπεριφορά από καθαρό ανθρώπινο φρόνημα.

Για το συγγραφέα το καθαρό ήθικò στάδιο δέν είναι ή άπλή αὐτοδέσμευση ἀλλά ή ὑπαγωγή σέ κάτι ἄξιο καθ' αὐτό. Τò δυναμισμό τῆς ήθικῆς ζωῆς —ἄθληση ἐλευθερίας— διατυπώνει ὡς ἐξῆς: *Σέ κάθε στιγμή ἀξιῶνεται ἀπό τόν ἄνθρωπο κατόρθωμα σταθερότητας καί ὀρθοπραξίας* (66).

Στό μελέτημα *Τò ήθικò πρόβλημα καί ὁ χρόνος* υποστηρίζεται ή συνεκτίμηση, στήν πλήρωση τῆς ἐπικειμένης στιγμῆς, τῆς δυνατότητας πού ἐκλέγεται ἀνάμεσα σ' ἄλλες καί τοῦ ήθικοῦ βάρους τῶν σύστοιχων παραλείψεων. Ἡ ἐκλογή αὐτή συνάπτεται μέ τò κριτήριο τῆς ἀξίας, κι αὐτό κάνει τήν πλήρωση τῆς ἐπικειμένης στιγμῆς ήθική. Ἡ προβολή στή συνείδηση ὅλων τῶν δυνατοτήτων γιά τήν πλήρωση τῆς στιγμῆς ὅσο καί ή ὀρθή σύλληψη τοῦ ὀλικοῦ ήθικοῦ προβλήματος καί ή ὀρθή ἐκλογή κατεύθυνσης ἐξασφαλίζουν τή σωστή λύση τοῦ συγκεκριμένου προβλήματος. Στό σημείο αὐτό ὁ Δεσποτόπουλος ἀναφέρεται συχνά στόν Ν. Hartmann. Στά *Ἡθικά* (1947) ἔχει κιόλας συλλάβει βασικές θέσεις τοῦ ὕστερου αὐτοῦ μελετήματος. Στή σύλληψη ἐξ ἄλλου τοῦ χρόνου ὡς βασικοῦ συντελεστοῦ, κρίσιμης σημασίας στή λύση τοῦ ήθικοῦ προβλήματος, ἐμπνευστής τοῦ Δεσποτόπουλου εἶναι καί ὁ Πλάτων (*Νόμοι* 709 b-c).

Τò τρίτο ήθικò μελέτημα εἶναι κατόρθωμα κι αὐτό λεπτῶν γλωσσικῶν συλλήψεων καί ἀκριβέστατων ὀρισμῶν, ἐνῶ ἀπό πλευρᾶς μεθόδου εἶναι ἰδιαίτερα ἐπιτυχημένη ή ἀξιολογική κλιμάκωση τῶν ἰδεῶν. Μὲ τίς θέσεις δένουν οἱ ἀπόψεις καί τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ τέταρτου ήθικοῦ μελετήματος. Ἡ καθαρεύουσα τοῦ μελετήματος θά μπορούσε νά χρησιμεύσει σέ περίπτωση πού κάποιος θάθελε νά δείξει ὅτι ὅποιος σκέπτεται καλά, ἐκφράζεται καλά ὅποιο γλωσσικό αὐλό καί νά χρησιμοποιῇ, ἢ ὅτι χρειάζεται θησαυρός ἀληθινῶς νοημάτων —ὄχι λογόρροια ἢ λεκτικὸς φανατισμός— καί πλούσια δεξαμενὴ ἰδεῶν.

Ἡ διερεύνηση τῆς ἔννοιας τῆς ἀρετῆς εἶναι, ὅπως καί κείνη τῆς ἀνδρείας, ἐμβάθυνση στίς πλατωνικοαριστοτελικές σχετικές θέσεις καί προσωπική ἀντιμετώπιση, πραγματολογική καί δεοντολογική. *Εἶναι στάση ἀνδρείας*, καταλήγει, μετὰ μιὰ γενναία θεώρηση τοῦ προβλήματος τῆς ἀνδρείας ὁ Δεσποτόπουλος, καί *ή μὴ ὑπόκνψη τοῦ ἀνθρώπου, ἀπὸ τὴν ἀλλοφροσύνη τοῦ πόνου ἢ τὴν ἐξουθένωση τοῦ μόχθου, αὐθεντικὲς ἐκσπάσεις τῆς βιολογικῆς νομοτέλειας, ἀλλὰ ἡ ἐμμονή του μέχρις ἐσχάτων ἐπάνω στήν ἐπαλξη τοῦ χρέους, τὴν ὀρισμένη ἀπὸ τόν ὀρισμὸ τῆς ἀνδρείας, ὀχυρὸ καί τρόπαιο τῆς ἐλευθερίας* (143).

Τò ἐπόμενο τμῆμα τοῦ βιβλίου (*Φιλοσοφία τῆς Ἱστορίας*) περιλαμβάνει τὰ μελετήματα *Ἡ Φιλοσοφία τῆς Ἱστορίας, Θεωρήματα Φιλοσοφίας τῆς Ἱστορίας, Στοχασμοὶ γιά τὴ συμβολὴ τῆς τεχνικῆς στήν Ἱστορία*. Στό πρῶτο διερευνᾶται τὸ ἔργο τῆς Φιλοσοφίας τῆς Ἱστορίας καί ή σημασία της στήν ἐποχή μας· στό δεύτερο, πού ξεκινᾶ μέ μιὰ δυναμική ἐκθεση τῆς παρουσίας τοῦ Προμηθεά σχετική μέ τήν οὐσία τῆς ἱστορίας, ἐκτίθεται ή νεώτερη φιλοσοφία τῆς ἱστορίας (Vico, Fichte)· στό τρίτο, πού θά ἀναλύσωμε περισσότερο ἐδῶ, ὁ Δεσποτόπουλος βλέπει σφαιρικὰ τò πρόβλημα τῆς τεχνικῆς. Ἀφοῦ χαρακτηρίσει τήν ἐποχή μας ὡς πολυκίνδυνη καί πολυέλπιδη, δείχνει τὴ διπλὴ σημασία τῆς τεχνικῆς γιά τὴν ὀρθοπόδιση ἢ τὴν ἐκ-

τροχίαση τῆς ζωῆς. Σημαντικὴ εἶναι ἡ παρατήρηση, μὲ τὴν ὁποία ἐναντιώνεται στοὺς ἀρνητὲς τῆς τεχνικῆς, ὁπαδοὺς τῆς εἰδυλλιακῆς ζωῆς: *Ἡ παρουσία γενικὰ τῆς τεχνικῆς εἶναι ὅπωςδὴποτε ἀνέκλειπτη ἀπὸ τὴν ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος, καὶ εἶναι κατ' ἐξοχὴν συντελεστής τῆς «ἀνθρωπινότητος» ἀκριβῶς τοῦ ἀνθρώπου* (175). Καὶ γιὰ τὴν τεχνικὴ καὶ γιὰ τὴ μηχανή, πὺ ἀντιδιαστέλλει ἀπὸ τὸ ἐργαλεῖο, ὁ συγγραφέας προτείνει ἀμφίπλευρη θεώρηση. Ἡ ὀρθὴ χρῆση τῆς μηχανῆς συναρτᾶται μὲ τὸ κοινωνικὸ καθεστῶς, τὴν ἠθικὴ στάση τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας. Ὁ συγγρ. ἐπιμένει στὸ ἀνθρώπινο ἦθος τοῦ ἐργαλείου, ἐπισημαίνει τοὺς κινδύνους ραθυμίας ἀπὸ τὸν αὐτοματισμὸ καὶ τονίζει παντοῦ τὴν ἀδήριτη ἀνάγκη ἀκέραιης πολιτικῆς ἐξουσίας, στὸν τομέα τῶν μαζικῶν μέσων ἐπικοινωνίας. Ἐδῶ ἀναθυμᾶται τὸν Πλάτωνα καὶ τὴν ιδέα τοῦ γιὰ ὑπεύθυνη πανεποπτεία τῶν πνευματικῶν ἔργων, πὺ μοιραῖα εἶναι καὶ τροφὲς καθημερνᾶ τῆς ψυχικῆς ἰδιοσυγκρασίας τῶν πολιτῶν (182).

Στὴν Ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας ἀνήκουν τὰ δυὸ τελευταῖα μελετήματα τοῦ βιβλίου: τὸ ἓνα παρουσιάζει τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ Ἀριστοτέλη μὲ σαφήνεια καὶ ἀκρίβεια ἀνυπέρβλητη καὶ συνάμα τοποθετεῖ τὸν Ἀριστοτέλη στὸ χῶρο τῆς προοπτικῆς τῆς σκέψης μὲ εὐσύνοπτη θεώρηση, τὸ ἄλλο ἐκθέτει τὴ ζωὴ καὶ τὴ φιλοσοφικὴ παρουσία τοῦ Ἐπίκτητου καὶ κρίνει τὴν ἀξιοθεωρία καὶ ἠθικὴ του. Καὶ τὰ δυὸ, ὅπως ἄλλωστε ὅλα τὰ μελετήματα τοῦ Κ. Δεσποτόπουλου, εἶναι κείμενα μύησης στὸ φιλοσοφικὸ στοχασμὸ καὶ πλουτισμοῦ τοῦ κριτικοῦ πνεύματος.

Ἀθῆναι

Ἄννα Κελεσίδου-Γαλανοῦ

Κ. Δεσποτόπουλος, *Μελετήματα Πολιτικῆς Φιλοσοφίας*, Ἀθήνα, Παπαζήσης 1978³, 216 σελ.

Τὸ βιβλίο αὐτὸ δὲν εἶναι συστηματικὴ μελέτη πολιτικῆς φιλοσοφίας, ἀλλὰ σειρά μελετημάτων —ἤδη δημοσιευμένων ἄλλου— μὲ συνεκτικὸ δεσμὸ τὴν ιδέα ὅτι ἡ Φιλοσοφία καὶ ἡ Ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας συμβάλλουν στὴ διασάφηση τῶν πολιτικῶν φαινομένων.

Στὸ πρῶτο μελέτημα (*Ἡ Πολιτικὴ Φιλοσοφία*, 11-26) ὑπάρχει μιὰ χαρακτηριστικὴ ἐνσταση στὴν ἄποψη γιὰ τὴν ἰδιοσυστασία καὶ τὴν αὐτονομία τῆς πολιτικῆς: *Ἡ γνώμη αὐτὴ . . . προβλήθηκε μὲ τὸ βιβλίο τοῦ Maccia-velli Il princìpe . . . ἐπάγεται συρρίκνωση τῆς ἔννοιας τῆς πολιτικῆς σὲ μιὰ ταπεινὰ πρακτικὴ ἐξουσιολογία, μὲ θέμα τὴν ἀπόκτηση ἀπλῶς καὶ τὴ διατήρηση τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας, σὰν νὰ εἶναι ἡ κατοχὴ τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας αὐταξία καὶ αὐτοσκοπὸς* (18). *Ἡθικὴ εἶναι ἡ πολιτικὴ στὶς ὑπατες φάσεις τῆς καὶ στὴν ἀκεραιωμένη προβληματικὴ τῆς* (20).

Πολιτεία, Ἱστορία τῆς φιλοσοφίας τῆς πολιτείας, ἔννοια καὶ σχέση τῆς Πολιτικῆς μὲ τὴν Ἡθικὴ, ἡ ἐποχὴ μας καὶ ἡ φιλοσοφία τῆς πολιτείας συναρθρώνουν τὴ θεματικὴ τοῦ πρώτου κεφαλαίου. Ὁ ἠθικὸς προσανατολισμὸς εἶναι ὁλοφάνερος στὰ παραθέματα πὺ προηγήθηκαν.

